

TÜRK DİL KURUMU YAYINLARINDAN — SAYI: 173

JEAN DENY ARMAĞANI
MÉLANGES JEAN DENY

Hazırlayanlar :

JÁNOS ECKMANN
AGÂH SIRRI LEVEND
MECDUT MANSUROĞLU

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ — ANKARA

1 9 5 8

OĞUZ KAĞAN DESTANI İLE DEDE KORKUT KİTABINDA EŞYA VE ALETLER

MEHMET KAPLAN (İstanbul)

Medeniyet tiplerini tayin eden unsurlar arasında eşya ve aletler mühim bir yer tutar. Göçebe, köy ve şehir medeniyetini biri birinden ayıran farklardan biri ve belki en mühimi, bu toplu yaşayış şekillerine has olan eşya ve aletlerdir. Göçebeler çadırlarda, köylüler kerpiçten, sazdan veya kaba saba taş yığınlarından yapılmış evlerde, şehirli malzeme ve işleniş bakımından çok daha mükemmel, sağlam ve büyük binalarda otururlar.

Bu toplu yaşayış şekilleri arasında, sadece mesken bakımından değil, istihsal vasıtaları ve sair eşya ve aletler bakımından da büyük farklar vardır. Umumiyetle avcı, hayvancı ve akıncı olan göçebenin kullandığı vasıtalar başka, ekincilik ve bahçecilikle geçinen köylünün kullandığı vasıtalar başkadır. İnsanların birbirlerinden çok farklı işler yaptığı şehirlerde eşya ve aletlerin de büyük bir çeşitlilik arzettiği görülür.

Her medeniyet şeklinde eşya ve aletler yaşayış tarzının esasını teşkil ederler ve insanların karakter ve hayat görüşleri üzerine müessir olurlar. İnsanlarla eşya ve aletler arasındaki münasebetlerin tetkiki, onların tiplerini, hayat görüşlerini, var oluş şekillerini ortaya koyar. Eşya ve alet, insanla tabiat, insanla insan arasında sıkı bir münasebet kurar. Onları beşerî davranış tarzlarının objektif ifadesi saymakta büyük bir hata yoktur. Tabir caizse, onlar maddeleşmiş bir dil, duygu, düşünce ve iradenin sembolleridir. Bundan dolayı sanat eserlerinde eşya ve aletlerin alelâde fonksionlarından başka sembolik bir mana kazandıklarına sık sık şahit oluruz. Edebî eserlerde mühim bir yer tutan motif, sembol, allegori ve imajlardan bir çoğunun esas maddesini eşya ve aletler teşkil eder.

Muhtelif medeniyet merhalelerine ait edebî eserlerde eşya ve aletlerin tetkiki, insan tiplerini, hayat görüşlerini ve imaj sistemlerini izah bakımından çok faydalıdır. Bu fikirden hareket ederek Türk edebiyatının en dikkate şayan mahsullerinden Oğuz

*Kağan destanı*¹ ile *Dede Korkut*² kitabından bahis konusu olan eşıya ve aletleri incelemek istiyoruz.

Bu iki eser, Türklerin yerleşik medeniyet şeklini benimsemeden önce, asırlarca içinde yaşadıkları akıncı göçebe merhallesini aksettiren edebî örneklerdir. Onlarda bu medeniyeti temsil eden insanların davranış tarzlarını ve hayat görüşlerini — heyecan ve muhayyile vasıtasıyla büyütölmüş ve bir hayli basitleştirilmiş olarak — görürüz. Şüphesiz bu medeniyetin bütün unsurlarının bu eserlere hakikatte olduğı gibi, teferruatıyla aksettiğı iddia edilemez. O çağlarda gerçeğı aynen tasvir etmek fikri yoktur. Bundan dolayı pek çok şeyin ihmal edilmiş olması gayet tabiidir. Kaldı ki, gerçeğı tasvir etme gayesini güden bugünkü edebiyatta dahi sanatçının realiteyi kendisine göre tefsir ettiğı ve dış dünyaya ait unsurları bir tasfiyeye tabi tutarak düşüncesine uyanları seçtiğı muhakkaktır. Fakat her medeniyet devrine mensup edebiyatçının eserinde ortaya koyduğı tipler, anlattığı duygular ve bu münasebetle kullandığı dil ve o dilin taşıdığı mefhumlar, yaşadığı devir hakkında bize canlı bir fikir verir. Şunu da unutmamak lâzımdır ki, kollektif hayat şekillerinin ve müşterek hayat görüşlerinin hâkim olduğı ilk medeniyet çağlarına ait eserlerde yazan veya söyleyenlerin düşünüş tarzları ile muhitleri arasında büyük bir fark yoktur. Onlar belki modern eserlerden çok devirlerinin kıymet hükümlerinin tercümanı olmuşlardır.

İkisi de akıncı göçebe Oğuzların hayatını aksettirmekle beraber Oğuz Kağan destanı ile Dede Korkut kitabı arasında, bir çok benzeyişlerin yanı sıra mühim farklar da vardır. Bunlar şekil, muhteva ve üslûba ait olmak üzere üç kısma ayrılabilir: Oğuz Kağan destanı, eksik olmasına rağmen, bir tek kahramanın, Oğuz Kağan'ın maceralarını anlatan sürekli bir bütündür. Burada, Oğuz'un doğumundan ölümüne kadar hayatının muhtelif safhaları kısaca hikâye olunmuştur. Uygurca metnin bir hülâsa olması mümkündür. Belki, bu kısaklık ve bütünlük dolayısıyla, av kısmı hariç, teferruat üzerinde durulmamıştır. Dede Korkut kitabı ise, muhtelif şahısların münferit maceralarını anlatan hikâyelerden

¹ W. BANG ve G. R. RAHMETİ, *Oğuz Kağan destanı*, İstanbul 1936.

² ORHAN ŞAİK GÖKYAY, *Dede Korkut*, İstanbul 1938.

mürekkeptir, şahıslardan bir çoğu diğer hikâyelerde aslı veya tâli olarak tekrar gözüktür. Fakat Dede Korkut kitabında merkezi bir şahıs ve hareket sürekliliği yoktur. Bu dış şekil farkıyla muhteva ve üslûp arasında bir münasebet vardır. Oğuz Kağan destanında, karşısındaki bütün maniaları aşan ve mekânda genişleyen mutlak ve hâkim bir "ben" mevcut olduğu halde Dede Korkut kitabında benlik iddiasında olan muhtelif şahıslar karşılaşır, çatışır ve çarpışır. Karşılarına çıkan manialar dolayısıyla buradaki kahramanlar cihangirlik idealini bırakarak gerçek hayat mücadelesi yapmağa mecbur kalmışlardır. Oğuz Kağan destanında düşmanın çok silik, hemen hemen bir isimden ibaret olmasına mukabil Dede Korkut kitabında Türkler kadar kuvvetli olması, hatta sık sık onların ordalarını basarak karılarını, kızlarını, oğullarını, sürülerini götürmesi dikkate şayan bir vakıadır. Dede Korkut kahramanları müşkül durumlar karşısında kalırlar, bundan trajik haller ve duygular doğar. Bu da üslûbu değiştirir. Dede Korkut kitabında çok canlı, teferruatlı tasvirler vardır. Oğuz Kağan hâkimiyet iradesinden başka bir şey tanımadığı halde Dede Korkut kahramanları, sonsuz gururlarına rağmen, mağlûbiyeti, esaretin ıstırabını, aşkı, hasreti ve sair beşerî duygu ve ihtirasları canlı olarak yaşarlar.

Dede Korkut kitabı Oğuz Kağan destanının bir devamı veya parçası değil, Oğuzların başka bir coğrafya, tarih ve içtimai muhit içindeki durumunu gösterir. Bu merhaleye, yabancı medeniyetler karşısında son direnme, hatta onların yavaş yavaş tesiri altında kalarak mağlûp olmağa başlama merhalesi diyebiliriz. Filhakika Dede Korkut kitabında İslâm medeniyeti ile Bizans ve Anadolu'da karşılaşılın yabancı medeniyetlerin tesirlerini gösteren bir çok unsurlar vardır.

Her iki eseri birleştiren taraf akıncı göçebe medeniyetinin temelini teşkil eden hayvanın, av, vasıta veya mücadele edilen bir varlık olarak ön plânda gelmesi, şahısların — Dede Korkut'ta yer yer manevî kuvvete mağlûp olmalarına rağmen — maddî kuvvete büyük değer vermeleri, içten çok dışa dönük olmaları ve objektif bir dünya görüşü içinde yaşamalarıdır. İslâmî devrin en büyük hususiyeti yerleşik medeniyetle müterafık olarak gözle görülmez kuvvetlerin hâkimiyeti, ferdin kendi iradesini kaybedip

kadere boyun eğmesi, dıştan içe dönmesi, derviş ve mistik olmasıdır. Dede Korkut kitabında yalnız bir manevî kuvvet mümessili olan Dede Korkut İslâmî devrin öncüsü bir veli karakterini haizdir. Fakat o, eserde ön plânda gelmez; göçebe kahramanlarının yanında tâli bir şahıs olarak kalır.

Bizi burada ilgilendiren eşya ve aletler meselesi olduğu için, daha önce çıkmış olan bir kaç makalede bazı cephelerini incelemiş olduğumuz yukarıki mevzular üzerinde fazla durmayarak, eşya ve aletler bakımından iki eseri tedkik ve mukayese edeceğiz.¹

1. OĞUZ KAĞAN DESTANINDA EŞYA VE ALETLER

Ok, yay ve kargı.— Oğuz Kağan destanında ok ve yay gerçek ve sembol olarak mühim bir yer tutuyor. Kitabın başında, ortasında ve sonunda bu unsurlara rastlıyoruz. Başlangıçta bunlar hayvan öldürmeğe yarayan aletlerdir. Oğuz at sürülerini ve insanları yiyen gergedanı öldürmek için evvelâ bir geyik ve ayı avlıyor. Bunları bir ağaca bağlıyor, bu suretle gergedanı bir yere dadandırıyor. Gergedan bunları yemiyor. Oğuz daha sonra kalkanının arkasına saklanarak gergedanı bekliyor, gergedan geliyor.. Oğuz'un kalkanına tosluyor. O zaman Oğuz derhal kargısı ile gergedanın başına vurarak öldürüyor. Ertesi gün oraya geldiğinde bir ala doğanın gergedanın bağırsaklarını yediğini görüyor. Oğuz ala doğanı da öldürüyor. Bu başarıları üzerine kendi kendisine şöyle düşünüyor:

“Gergedan geyiği yedi, ayıyı yedi. *Kargım* onu öldürdü; demir olduğu için. Gergedanı ala doğan yedi, *yayım, okum* onu öldürdü; bakır olduğu için” (13.s.).

Burada başarılarını kullandığı aletlere borçlu olduğunu bilen realist bir düşünüş tarzı vardır.

¹ Göçebe köy ve şehir medeniyetine ait edebî eserleri tip, hayat görüşü ve imaj sistemleri bakımından inceleme gayesini güden mukayeseli araştırmalardan şimdiye kadar şu makaleler meşrrolunmuştur: *Dede Korkut kitabında kadın*: Türkiyat Mecmuası IX (1951), 90—113; *İki destan ve iki insan tipi*: Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (1952), 399—417; *Dede Korkut kitabında hayvanlar*: Fuad Köprülü Armağanı, İstanbul 1953, 275—290 ; *Türk edebiyatında alp tipi*: Zeki Velidi Armağanı, İstanbul 1950—1955, 240—213; *Yunus Emre'de nebatlar*: Türkiyat Mecmuası XII (1955), 45—56; *Göçebe medeniyetinin üstünlüğünü sağlayan vasıtalar*: Türk Yurdu, sayı 242, 1955.

Daha sonra Oğuz'un söylediği savaş türküsünde bu aletler bir savaş sembolü olarak gözüküyor:

"Ben sizlere oldum kağan; alahım *yay* ile *kalkan*, nişan olsun bize boyan; kurt olsun bize uran; *demir kargı* olsun orman; av yerinde yürüsün kulan; daha deniz, daha müren; güneş bayrak, gök kurikan" (17. s.).

Üçüncü bir safhada ok ve yay Oğuz'un "aksakallı, kır saçlı, uzun tecrübeli, anlayışlı, asil veziri" Uluğ Türk'ün rüyasında şekil ve mahiyet değiştirerek cihangirlik sembolü haline geliyor:

"Günlerden bir gün (Uluğ Türk) uykuda bir altın yay ve üç gümüş ok gördü. Bu *altın yay* gün doğusundan ta gün batısına kadar ulaşmıştı ve *üç gümüş ok* da şimale doğru gidiyordu. Uykudan uyanınca düşte gördüğünü Oğuz Kağan'a anlattı ve dedi ki: "Ey Kağanım, senin ömrün çok olsun, ey Kağanım, senin hayatın hoş olsun. Gök Tanrı düşümde verdiğini hakikate çıkarsın. Tanrı bütün dünyayı senin uğruna bağışlasın" (29. s.).

Nihayet ok ve yayın insan için bir hareket sembolü haline geldiğini görüyoruz. Oğuz üç büyük oğlunu doğuya, üç küçük oğlunu batıya gönderiyor. Doğuya gidenler yolda bir altın yay buluyorlar ve babalarına getiriyorlar. Oğuz buna seviniyor ve yayı üçe bölerek şöyle diyor: "Ey büyük oğullarım, *yay* sizlerin olsun, *yay* gibi *okları* göğe kadar atın."

Batıya gidenler de yolda üç gümüş ok buluyorlar ve babalarına getiriyorlar. Oğuz onları da küçük oğullarına vererek:

"Ey küçük oğullarım, *oklar* sizin olsun. *Yay oku* attı, sizler de *ok* gibi olun" (31. s.) diyor.

Burada insan ile aletin, gerçek ile sembolün, madde ile idealin nasıl birleştiği açıkça görülüyor.

Araba ve sal. — Oğuz Kağan bir seferi esnasında İtil ırmağının kenarına geliyor. "İtil büyük bir sudur, Oğuz Kağan onu gördü ve "İtil suyunu nasıl geçeriz?" dedi. Asker arasında iyi bir bey vardır. Onun adı Uluğ Ordu Beg idi. Gördü ki, bu yerde pek çok dağ ve pek çok ağaç... o ağaçları kesti ve bu ağaçlara yattı, geçti. Oğuz Kağan sevindi, güldü ve "sen burada bey ol, senin adın Kıpçak olsun dedi" (23. s.).

Çürçet Kağan'a yapmış olduğu seferde, Oğuz Kağan askerlerine, maiyetine ve halkına öyle büyük bir ganimet düşüyor ki, yüklemek ve götürmek için at, katır ve öküz az geliyor. Oğuz'un

askerleri arasında Barmaklığ Çosun Billiğ adlı tecrübeli, gayet becerikli bir er vardır. “Bu becerikli usta bir araba yaptı. Arabaya cansız ganimetleri yükledi, arabanın ön tarafına canlı ganimetleri koydu, onlar çektiler, gittiler. Oğuz Kağan’ın maiyeti ve halkı, hepsi bunu gördü ve şaşırды. Onlar da araba yaptılar. Bunlar arabayı çekerken “Kanga kanga!” diye bağırıyorlardı. Onun için onlara Kanga adını koydular. Oğuz Kağan arabaları gördü, güldü ve “Kanga kanga! ile cansız canlı yürütsün; sizin adınız Kangeluk - olsun ve bunu araba göstereyin, dedi” (27. s.).

Sal ve arabanın icadını anlatan bu iki epizodu manası anlaşılmayan isimleri izah etmek için uydurulmuş bir hikâye saymak mümkündür. Fakat atı ehlileştiren, dünya hâkimiyetine çıkmış bir kavmin seferleri esnasında hadiselerin zarurî kıldığı bu aletleri icat etmiş olması neden mümkün olmasın? Fatih İstanbul’u zaptetmek için o zamana kadar hiç bir muharebede kullanılmayan büyük çapta toplar döktürmüş ve bir masal hatırlatır şekilde gemileri karadan yürütmüştür. Dünya tarihinde icatların bir çoğu harp esnasında karşılaşılan maniaları aşmak için vücuda getirilmiştir. Oğuz’un salı ve arabayı icat edenlere yeni bir ad vermesi de Türklerdeki isim verme âdetine uygundur. Dede Korkut kitabından Oğuzların çocuklarına ancak kuvvetli ve maharetli olduklarını isbat ettikten sonra isim ve beylik verildiğini öğreniyoruz. Gerek Türk tarihinde, gerek başka milletlerin tarihinde övülecek bir iş ve bir hareket yapana o iş ve harekete uygun bir unvan verildiği daima görülmüştür. Fatih ve kanunî unvanları da bunu gösterir. Hareket halinde olan bir kavmin hareket vasıtalarını icat etmesi veya başkalarından alarak kullanması pek tabiidir. Göçebe medeniyetini atsız ve arabasız tasavvur etmek imkânsızdır. Âşık Paşazade Anadolu’ya gelen Oğuzlardan bahsederken “göçer evli Türkler” tabirini kullanıyor. İleride görüleceği üzere Dede Korkut kitabında da evler hareket edici olarak gösterilmektedir.

Çadır. — Oğuz’un kağan olmadan önce doğduğu ve yaşadığı ilk muhit bir orman olarak gösteriliyor (11. s.). Bundan sonra Oğuz’un bir şehirde oturduğuna dair bir işaret yoktur. Gök tüylü, gök yeleli büyük erkek kurt Oğuz Kağan’ı daima çadırında ziyaret ediyor. Bir seferinde Oğuz’un Urum kağanının kardeşi tarafından

muhafaza edilen “dağ başında, derin ırmak arasında iyi tahkim edilmiş” bir şehre doğru yürüdüğünden bahsediyor. Fakat adının Uruz olduğu söylenen bu muhafız Oğuz’a altın gümüş yollayarak boyun eğdiğini haber verince Oğuz ona Saklap unvanını verip yoluna devam ediyor (21. s.). Daima hareket halinde olan Oğuz’un durdurucu ve kapalı yerlerden hoşlanmadığını gösteren dikkate şayan bir epizod vardır. Bir sefer esnasında yolda duvarı altından pencereleri gümüşten, çatısı demirden büyük bir eve rastlıyorlar. Bu ev kapalıdır ve anahtarı yoktur. Oğuz bu evin içinde ne olduğunu merak bile etmiyor, Tömükdü Koğul adlı bir askere “Sen burada kal ve çatıyı aç, açtıktan sonra orduya gel!” diye emir veriyor (25. s.).

Oğuz’un yalnız bir kere, hayatının sonunda, kazandığı yerleri oğullarına taksim ettiği esnada büyük bir ordugâh kurduğunu görüyoruz. Burada yapılan merasim de dikkate şayandır. Oğuz sağ yanına kırk kulaç uzunluğunda bir direk diktiriyor, üstüne bir altın tavuk, altına bir ak koyun bağlatıyor. Keza sol yanına kırk kulaç uzunluğunda başka bir direk diktiriyor, onun üstüne de bir gümüş tavuk, altına bir kara koyun bağlatıyor. Sağ yana Bozoklar, sol yana Üçoklar oturuyor. Kırk gün, kırk gece yeniliyor, içiliyor. Sonra Oğuz oğullarına yurdunu üleştirerek: “Ey oğullarım, ben çok aştım, çok vuruşmalar gördüm, çok kargı ve çok ok attım, atla çok yürüdüm, düşmanları ağılattım, dostlarımı güldürdüm. Ben Gök Tanrıya (borcumu) ödedim. Şimdi yurdumu size veriyorum” diyor (33. s.).

Bu merasimde ordugâhın sağna ve soluna dikilen kırk kulaç uzunluğundaki iki direk ile altın ve gümüş tavuk ak ve kara koyunun manası nedir. Bunun şamanizm ile alâkalı olması çok muhtemeldir. Şamanizmde göklere yükselmek temi esash bir yer işgal eder. Ve bu yükseliş bir ağaç, veya uçan kuş sembolü ile gösterilir.¹ Direklerin ve tavukların Oğuz Kağan’ın aldığı iki kadın ve onlardan doğan üçer oğul ve onların müstakbel sülâlesi ile ilgili bir zürriyet sembolü olması da muhtemeldir. Oğuz Kağan efsanesinde — İslâmî devre ait kaynaklar bu bakımdan çok dikkate şayandır — bir cinsiyet meselesi de vardır. Mede-

¹ MIRCEA ELLADE, *Le chamanisme*, Paris 1951, 423. s.

niyet tipleri ile ilgili olan bu mevzuu başka bir makalede ele almak istiyorum.

Çadırın dünyaya hâkimiyet ideali ve din ile alâkalı bir manası olması ihtimaline de işaret edelim. Oğuz savaş türküsünde “Daha deniz, daha müren, güneş bayrak, gök kurikan” mısraları ile bütün cihani kaplamak arzusunu ortaya koyuyor. Burada gök çadıra benzetilmiştir. Acaba bu sadece bir benzetmeden mi ibarettir, yoksa çadır ile gök arasında dinî ve sembolik bir münasebet mi vardır. Dede Korkut kitabında çadırlar tasvir olunurken sembolik olarak hakanın mekâna, yere ve göğe hâkim olduğu hissi verilmek isteniyor. Meselâ Bayundur Han’ın sabah-leyin çadırını kuruşu şöyle anlatılıyor:

“Şami günligi yer yüzine dikdürmüş idi, ala sayvanı gök yüzine aşanmış idi, bir yerde ipek halıcası döşenmişti” (Dede Korkut, 3. s.).

Gök Türk kitabelerinde hakan gök ile alâkalı “gökte olmuş” olarak gösteriliyor.¹ Oğuz Kağan oğullarına nasihat verirken “Yay gibi okları göğe atın!” diyordu. Tanrı göktedir. İnsan öldükten sonra ruhu göğe uçar. Oğuz’un annesinin Ay Kağan adını taşıması ve kendisinin güneşi bayrak olarak göstermesi dikkate şayandır. Destanda sadece yer yüzünü kaplama değil, aynı zamanda göğe doğru yükselme arzu ve iradesi de vardır. Çadırla çadırın iki yanına dikilen kırk kulaç uzunluğundaki direklerin bu göğe yükseliş ile alâkalı olması muhtemeldir.

Masa ve sıra. — Oğuz, kağan ilân olunduğu zaman verdiği ziyafette “kırk sıra ve kırk masa: kırık şire, kırık bandeng” yaptırıyor.² Dede Korkut kahramanları yerde keçeler ve hahlar üzerinde yemek yerler. Oğuz Kağan destanına giren bu eşyalar yabancı bir medeniyete ait olmalıdır. Destanı neşredenler *şire* kelimesinin menşei hakkında bir şey söylememekle beraber, masa manasına gelen *bandeng*’in çince *pan-teng*’den geldiğini kaydediyorlar.³ Bu da bizzat bu eşyanın yabancı bir medeniyete ait olduğuna bir delil sayılabilir.

¹ HÜSEYİN NAMIK ORKUN, *Eski Türk yazıtları*, I, İstanbul 1936, 22. s.

² *Oğuz Kağan destanı*, 17: s.

³ *A. e.*, 39. s.

2. DEDE KORKUT KİTABINDA EŞYA VE ALETLER

Bu makalenin başında, Dede Korkut kitabının yabancı medeniyetlerin tesirleri altında kalan göçebe medeniyet merhalesini aksettiren bir eser olduğunu belirtmiştik. Asıl hikâyelerde bu tesirleri ifşa eden unsurları ortaya koymadan önce kitabın ilk sayfaları üzerine dikkati çekmek istiyoruz.

Kitabın başında, göçebe medeniyetinden köy medeniyetine geçilmek üzere olduğunu gösteren bazı parçalar vardır. Kadınları dört kısma ayıran Dede Korkut, bunlardan birini tasvir ederken şöyle diyor:

“Geldük ol kim nice söyler isen, bayağıdır, evine yazıdan, yabandan bir odlu konuk gelse, er adam evde olsa, ana dese ki: Tur, *ekmek getir yiyelim, bu da yisün dese, bışmış etmeğin bakası* olmaz, yemek gerekdür. Avrat aydur: Neyleyelim, bu yıkılacak evde *un yok, elek yok, deve değirmeninden gelmedi der*” (3. s.).

Asıl hikâyelerde “*attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırıldığı*” bol bol *et* yenildiği halde, burada *yiyecek yokluğundan, ekmekten ve değirmenden* bahsediliyor. Bir medeniyet değişmesini gösteren gıda rejiminin değişmesine mukabil, kadının tipi de değişiyor. Asıl hikâyelerde bahsedilen kadınlar son derece misafirperverdirler. Yine kitabın başında Dede Korkut başka bir kadını şöyle tanıtıyor:

“Geldük ol kim tolduran toydur, depdenince yerinden örü turdı, elin, yüzün yumadan obanın o ucundan bu ucına, bu ucından o ucına çarpışdurdı; kov kovladı, dek dekledi; öyledence gezdi; öyleden sonra evine geldi, gördi, kim oğrı köpek yiye tata evini birbirine katmış, *tavuk kümesine sığır tamına dönmüş*. Konşlarına çağırur ki: Kız Zeliha, Zübeyde, Ürüveyde, Can kız, Çan Paşa, Ayna Melek, Kutlu Melek, ölmeğe, yitmeğe gitmemiş idüm, yatacak yerümgine bu harab olasıydı benüm evime bir lâhza bakıydunuz, konşı hakkı Tanrı hakkı deyü söyler” (3. s.).

Âşık Paşazade'nin *göçer ev* diye bahsettiği göçebe evi araba üstündedir, hareket eder. Asıl hikâyelerde hareket eden bir çadır şeklinde olduğu anlaşılan evlerin kâfirler tarafından “*götürüldüğü*” söylenir. Yukarıki parçada *evin* bir köpek tarafından alt üst edildiği, *tavuk kümesine, sığır damına döndüğü* kaydediliyor. Oba bir yarı yerleşiklik halidir. Bu geçiş anında ahlâkın bozulması dikkate şayan bir hadisedir.

Berlin'de bulunan ve Dede Korkut'a izafe olunan bir *Oğuz-name*'de göçebe medeniyetinden köy medeniyetine geçiş tam bir içtimâî bozulma olarak gösteriliyor. Dere, tepenin *tarla*, bütün ağaçların *saban* olduğu zaman ahlâkın nasıl alt üst olacağını önceden haber veren Dede Korkut bugünleri görmektense, ölmeği tercih ediyor. Bir medeniyet değişmesi hadisesini tesbit eden bu dikkate şayan parçayı buraya alıyoruz:

“Eğrice büğrice ağaç uğaç kalmaya, *saban* ola. Çoluk çulak kalmaya, çoban ola. Kavukça savukça ağaç kalmaya, *boyunduruğ* ola. At, eşek kalmaya, öküz ola. Dere, depe kalmaya, *tarla* ola. Tana tolpu kalmaya, külek ola. Ulu, kici kalmaya, melek ola. Yiğitler, kocalar avratlar gibi çavlakı yülek ola. Kimsenin kimse yanında ödünçten haceti bitmeye, cebi ve kesesi delik ola. Bir kişinin bir kişi katında hürmeti, izzeti kalmaya. Atanun, ananun, oğla, kıza şefkati ve merhameti olmaya. Oğul ve kız hod anları hergiz riayet kılmaya. Ataları turuken oğullar söyleye. Analar turur iken kızlar buyruğ eyleye.

Ol günleri görmeden söyledüm ben Dede Korkut görmişçe, inanun bana, Oğuz kavmi derler; ol günlere komagıl, benüm canım algıl Kadir Tanrım.”¹

Maddî medeniyet temellerinin değişmesiyle beşerî münasebetlerin nasıl alt üst olduğunu Tanzimattan sonraki Türk edebiyatında da pek çok misalle görüyoruz. Yukarıki parçadan da anlaşıldığı üzere Türklerin hayvancı göçebe medeniyetinden ikinci köy medeniyetine geçişleri kolay olmamıştır; bu esnada eski örf ve âdetler temelinden sarsılmış, hayat görüşü tamamıyla değişmiştir. Dede Korkut kitabında bunun bir çok akisleri vardır. Biz bunların hepsini değil, sadece eşya ve aletle ilgili olanlarını gözden geçirmek istiyoruz:

Kılıç ve dua. — Dede Korkut Bamsı Beyrek'e Deli Karçar'ın kız kardeşini istemeğe gider:

“Tanrımın buyurığıyle, Peygamberin kavliyle aydan arı, gündün görklü kız kardaşun Banı Çiçeği Bamsı Beyreğe dilemeğe gelmişim” der.

“Dede Korkut böyle degeç Delü Karçar aydur: Mere ne dedüğim yetürün, kara aygırı yarağıyla getürün! dedi.

¹ GÖKYAY, a. e., XXXI. s.

“Kara aygırı yarağla getürdiler, Deli Karçarı bindirdiler. Dede Korkut kösteği üzdü, turmadı, kaçdı.

“Deli Karçar ardına düşdi. Toklı başlu torı aygır yoruldu. Dede Korkut keçi başlu geçer aygıra sıçradı, bindi.

“Dedeyi kova kova Deli Karçar on yülek yer aşurdu. Dede Korkudun ardından Deli Karçar erdi.

“Dedenin anası enedi. Tanrıya sığındı. İsm-i âzâm okudu.

“Deli Karçar kılıcın eline aldı. Yukarısından öyke ile hamle kıldı. Deli beg diledi ki Dedeyi depre çala.

“Dede Korkut ayıtdı: Çalar isen, elün kurusun dedi, Hak Taalânun emriyle Deli Karçarun eli yukarıda asılı kaldı. Zira Dede Korkut velâyet ıssı idi. Dileği kabul oldu” (30. s.).

Burada duanın kılıca galebe çaldığı, *manevî kuvvetin maddî kuvveti yendiği* açıkça görülüyor. Oğuz Kağan'ın başarısını kullandığı demir ve bakır aletlere borçlu olduğunu tesbit eden realist düşüncesi artık bahis mevzuu değildir. Başka bir hikâyede Begil oğlu Emren kâfir karşısında âciz kahr:

“Gürzile döğüşdiler. Kara pulad öz kılıcla tartışdılar. Serpe serpe meydanda kılıçlaşdılar. Çikinleri toğrandı. Kılıçları uvandı, bir birin alımadı.

“Kargu talı sünüler ile karışdılar. Meydanda buğa gibi sünüşdiler, göğüsleri delindi. Sünüleri sındı. Bir birin alımadılar.

“At üzerinden ikisi karvaşdılar, tartışdılar.

“Kâfirün güci ziyade, oğlan zebun oldu. Allah Taalâya yalvarub soylamış, görelüm nice soylamış, aydur:

Yücelerden yücesin,

Yüce Tanrı!

Kimse bilmez, nicesin,

Görklü Tanrı! ...

“Hak Taalâ Cebrail buyurdu kim: Yâ Cebrail, var, şol kuluma kırk erce kuvvet verdüm, dedi. Oğlan kâfiri küterdi, yere urdı” (97. s.).

Burada da kahraman, düşmana maddî kuvvet sayesinde değil, manevî kuvvet sayesinde galebe çalıyor. Dede Korkut kitabında manevî kuvvetin maddî kuvvete üstünlüğünü gösteren daha bir çok misal vardır. Biz bu iki örnekle yetiniyoruz. Bunun neticesi ne oluyor? Vasıta değerini kaybediyor.

At ve insan. — Göçebe medeniyetinde atın oynadığı mühim rol malûmdur. Bu medeniyet şekli Asya steplerinde at ehlileştirildikten sonra başlamış ve at sayesinde akıncılar az bir zamanda büyük mekâna hâkim olmuşlardır. Türk destanlarında atın ehemmiyetini gösteren dikkate şayan temler vardır. Koroğlu bütün kuvvetini atından alır. Atını kaybedince alelâde bir insan haline gelir. Hayatında hiç bir şeye üzülmeyen Oğuz Kağan bir seferi esnasında hindeki alaca atı kaybedince çok üzülür.

“O bu atı pek çok severdi, yolda bu at gözden kaybolup kaçdı. Burada büyük bir dağ vardı, üstünde don ve buz vardı. Onun için adı Muz Tağ idi. Oğuz Kaganın atı bu Muz Tağın içine kaçdı gitti. Oğuz Kağan bundan çok eziyet ve ıstırap çekti.”¹

Askerlerden biri dokuz gün bu dağda dolaşarak Oğuz’un atını buluyor, getiriyor. Oğuz buna çok seviniyor ve bu ere Karluk adını vererek Bey yapıyor.

Dede Korkut kitabında Kazan ile Begil arasında başarıda at ile insanın rolü üzerine bir münakaşa olur. Begil’in avda gösterdiği maharet dolayısıyla Kazan etrafındakilere sorar:

“Bu hüner atunmıdır, erünmidür?

“Hanum, eründür, dediler.

“Han aydur: Yok, at işlemese, er öğrenmez, hüner atundur, dedi.

Bu söz Begil’e hoş gelmedi. Begil aydur: Alplar içinde bizi kuskunumuzdan balçığa baturdun, dedi. Bayundur Hanın bahşışın önine dökdi. Hana küsdi divandan çıktı” (91. s.).

Begil atın kendisine üstün görülmesi üzerine Kazan’a kızıyor ve âsi oluyor.

Zorbalık köprüsü. — Oğuz Kağan destanında sefer esnasında nehirden geçmek için salın, ganimetleri taşımak için arabanın icat olunduğunu görmüştük. Bu vasıtalarla yapılan iş arasında *fonskionel* bir münasebet vardır. Dede Korkut kitabında vasıta ile iş arasında bu münasebetin bozulmağa başladığını görüyoruz. Deli Dumrul kuru bir derenin üzerine bir köprü yaptırır. Geçenden otuz üç akça, geçmeyenden döve döve kırk akça alır.

¹ BANG-RAHMETİ, a. e., 25. s.

“Bunu niçün böyle eder idi? Anunçün ki menden deli, menden güçlü er varmudur ki çıka meninle savaşa? der idi. Menüm erli-ğüm, bahadırlıgım, cılasunluğum, yiğitligüm, Ruma, Şama gide, çavlıana, deridi” (59. s.).

Burada Deli Dumru’nun kuru bir dere üzerine kurduğu köprü gayesine uygun bir iş görmüyor. Vasıta hakikî manasını kaybettiği gibi kahramanın kuvveti de gayesini kaybediyor. Oğuz Kağan kuvvetini at sürülerini ve insanları yiyen canavar üzerinde deniyor veya Gök Tanrıya olan borcunu ödemek için dünyayı fethe çalışıyordu.

Deli Dumrul kuvvetini nasıl kullanacağını bilmiyor. Bu manasını kaybetmiş, maddî kuvveti ancak manevî kuvvet, al kanatlı Azrail mağlûp ediyor. Gök Türk dinini unutan göçebe Oğuzlara İslâmiyet yeni bir gaye ve mana kazandırmıştır. Madde ile ruh arasında muvazene, İslâmiyet iyice benimsendikten sonra kabil olmuştur. Dede Korkut’taki kahramanlar yarı yolda, bir medeniyetten başka bir medeniyete geçiş anında bulunuyorlar. Bundan dolayı hayatları tezatlar ve karışıklıklar içinde geçiyor.

Çadır, ev, kale ve hisar. — Dede Korkut kitabında Oğuz beylerini sık sık *oturuş halinde* görüyoruz. Bir çok hikâyeler onları çadırlarını kurarak eğlendiklerini tasvir ile başlıyor. Meselâ birinci hikâyede Han Bayundur Oğuz beylerine şöyle ağırlıyor:

“Kam oğlu Han Bayundur yerinde turmuş idi. Şamî günlüğü yer yüzine dikdürmüş idi. Ala sayvanı gök yüzünü aşanmış idi. Bir yerde ipek halıçası döşenmiş idi... Attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdurmuş idi. Bir yere ağ otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kırdurmuş idi” (3. s.).

İkinci hikâyede Kazan Han’ın Oğuz beyleri ile nasıl eğlendiği de şöyle tasvir olunuyor :

“Bir gün Ulaş oğlu... Kazan yerinden turmuş idi. Toksan başlı ban evlerin kara yerün üzerine tikdürmüş idi. Toksan yerde ala kalı, ipek döşemiş idi, seksen yerde badyalar kurulmuş idi. Altun ayak sürahiler dizilmiş idi, tokuz kara gözli, hub yüzli, saçı ardına örili, göğsi kızıl düğmeli, elleri bileğinden kınalı, barmakları nigârlı, mahbub kâfir kızları kalın Oğuz beylerine sağrak sürüp içerler idi” (13. s.).

Daha bir çok yerde buna benzer *ziyafet ve eğlence tasvirine* rastlıyoruz. Oğuz Kağan durmadan hareket eden, akından akına koşan bir tipti. Uygurca destanda onun durakladığı anlar hep akıncılıkla ilgilidir: İlk defa harp ilân olunduğu zaman Oğuzlara bir ziyafet veriyor. Fakat ziyafetten sonra onları derhal savaşa daver ediyor. Daha sonra yeni bir sefere çıkacağı zaman çadırına sabahleyin erkek kurdun girdiğini görüyoruz. Sonuncu merasimde oğullarına kazandığı yerleri bölüştürüyor ve onların akına devam etmelerini söylüyor. Oğuz'un sırf eğlenmek için çadır kurduğuna ve oturduğuna dair bir kayda rastlamıyoruz. Dede Korkut kitabında ise hareket arızî, oturuş ise, aslîdir. Umumiyetle Oğuzlar eğlenirken kâfirler ordalarını basıyorlar, evlerini ve sürülerini götürüyorlar. Bu felâket üzerine hareket geçen Oğuz beyleri evlerini, sürülerini kurtardıktan, intikam aldıktan sonra tekrar çadırlarına dönerek yaşamalarına devam ediyorlar.

Bu durgun hayat bazen onların canlarını sıkıyor. Oyalanmak için sürekle avını çıkıyorlar. Kâfir kızları ile içerken sarhoş olan Kazan Han "kaba dizi" üzerine çökerek şöyle diyor:

"Ünüm anlan, begler, sözüm dinlen, begler, yata yata yanımız ağrıdı, tura tura belümüz kurıdı, yürüyelim, a begler, av avlayalım, kuş kuşlayalım, sığın geyik yıkalım, kayıdalım, otağımıza düşelüm, yiyeleüm, içeleüm, hoş geçeleüm" (13. s.).

Kazan'ın bu sözleri Oğuz Kağan'ın hayatına hâkim olan akıncılık idealinin kalmadığını, onun yerini eğlencenin almağa başladığını gösteriyor.

Dede Korkut kitabında çadır tasvirlerinde *renge* büyük bir ehemmiyet veriliyor. Mamafih sadece çadırların değil, başka eşyanın, kıyafetin, hatta tabiata ait varlıkların da renkleri kaydolunuyor. Kahramanların bindikleri atlar ve sair hayvanlar da renkleri ile tanıtılıyor. Şunu da söylemek lâzımdır ki, bu renk duygusu Dede Korkut'a has değildir. Oğuz Kağan destanında da renk vardır: Oğuz'un yüzü *gök*, ağzı *ateş kırmızı*, gözleri *elâ*, saçları ve kaşları *karadır*. Oğuz'un rastladığı kızların gözleri *gökten daha göktür*. Son merasimde çadırın iki yanına dikilen direklerden birinin altına *ak*, ötekine *kara* koyun bağlanır. Oğuz bir *alaca* ata biner. Oğuz'a yol gösteren kurt *gök* tüylü, *gök* yelelidir. Oğuz Kağan destanında *gök* kelimesinin muhtelif şeylere izafe

edilişi onun *dinî bir mana* taşıdığını hissettiriyor. Dede Korkut kitabında da renkler muayyen manalar taşır.

Birinci hikâyede Bayındır Han'ın kurduğu ak, kızıl ve kara çadırlar uzvî ve içtimai bir değer ile birleşir. Bayındır Han şöyle emir veriyor:

“Kimün ki oğlu kıızı yok, *kara otağa* kondurun, *kara keçeyi* altına döşen, *kara koyun* yahnısından önine getirün, yer ise, yesün, yemez ise, tursun gitsün! demiş idi. Oğlu olanı *ağ otağa*, kıızı olanı *kızıl otağa* kondurun!” (3. s.).

Beyrek'in beşik kertmece nişanlısı Banı Çiçek de kızıl otağda oturur :

“Bamsı Beyrek (bir geyiği) kova kova bir yere geldi; ne gördi, *gök çayırın* üzerine bir *kırmızı otağ* dikilmiş. Barup bu otağ kimün ola dedi, haberi yok, ki alacağa *ala gözli* kıznın otağı olsa gerek. Bu otağın üzerine varmağa edeplendi” (28. s.).

Ak renk saadeti, kara renk felâketi temsil ediyor. Beyrek esir olduğu ve ölüm haberi geldiği zaman ak çadırı bırakarak kara çadıra geçiyorlar:

“Bakdı gördi, kız kardeşları *karalı gökli* oturırlar, Beyrek soylar :

“Alar sabah yerinden turan kızlar,
Ağ otağı koyuban *kara otağa* giren kızlar,
Ağ çıkarup *kara* giyen kızlar” (39. s.).

Ala renk de sevilen bir renktir. Beylerden bir çoğunun çadırı ve evi ala renkli olarak gösteriliyor. Dirse Han'ın karısı kocasına şöyle diyor:

“Yerinden öri turgıl, *ala çadırın* yer yüzine dikdürgil” (5. s.).

Beyrek ala sayvanda oturur :

“Bakdı gördi, Oğuzun ucunda bir *ala sayvan* dikilmiş, bir ırmırza hop yiğit kırk yiğit ilen sağında ve solunda otururlar” (26. s.).

İstanbul'a hediye almak üzere yollanan kervan dönünce Beyrek'in babası ala sayvan dikerek onu karşılar.

“Bezirgânlar geldi deyü babası sevindi, çadır, otağ, *ala sayvan* dikdüirdi, ipek halıçalar saldı, geçdi, oturdu” (27. s.).

Dede Korkut kitabında adı geçen çadırdan biri de “günlük”dür. İlk hikâyede Bayındır Han'ın *Şamî günlükünden* bah-

solunmuştur. Basat ile Kan Turalı'nın günlükleri *altunlu*, *altunluca* kelimeleri ile tavsif olunuyor:

"*Altunluca günlüğün* diküp Kan Turalı gerdeğine girüp muradına maksuduna erişdi" (77. s.).

"Basat *altunlu günlüğün* diküp oturur iken gördiler ki bir hatun geldi" (84. s.).

Çadır, otağ, sayvan, günlük, daha ziyade merasim ve ağırlama bahis mevzuu olan yerlerde geçiyor. Aileye ve şahsa ait olan meskene umumiyetle *ev* deniliyor. Fakat bu ev temel üzerine kurulmuş, bildiğimiz bina şeklinde değildir. Aşık Paşazade'nin tabiri ile *göçer ev*'dir. "Salur Kazan'ın evi yağmalandığı boyı"nda bu aşıkça gözüküyor. Kâfirler şöyle övünüyorlar :

"Kâfir aydur : Mere Kazan *dünlüğü altun ban evünü* getürmişüz, bizimdür" (22. s.).

Kazan ile çoban aralarında şöyle konuşuyorlar :

"*Ağ ban evüm* şundan geçmiş, gördünmi değil mana, Öteki gün *evün* buradan geçti" (17. s.).

Kazan kâfirlere yaşlı anasını iade etmeleri şartı ile evini onlara bağışlayacağını söyler:

"*Altun ban evlerini* götürüp durursun, sana gölge olsun" (21. s.).

Dirse Han'ın oğlu boğayı öldürmek suretiyle kuvvetli ve yiğit delikanlı olduğunu isbat edince Dede Korkut ona ad koyarken babasına oğluna vermesi gereken şeyleri sayar ve bu arada evi de zikreder:

"*Altun başlu ban ev* vergil bu oğlana, gölge olsun, erdemlidir" (18. s.).

Yüğnek Bayundur Hanı "ala sabah sapa yerde dikilende ağ ban evli" diye övüyor. Mekke'den bahsedilirken "alçak yerde yapılpdur Tanrı evi Mekke görkli" (2. s.) denilmesi bir yapılaş farkını belirtmesi bakımından dikkate şayandır.

Temleri ve motifleri yabancı medeniyetlerle ilgili olan hikâyelerden mesken şekli de değişiyor. Meselâ Azrail motifini ihtiva eden Deli Dumrul hikâyesinde Azrail Deli Dumrul'u çadırda değil, *kapısı penceresi* olan kapalı bir yerde yakalar. Deli Dumrul Kılıç ile üzerine yürüyünce al kanatlı Azrail güvercin olarak pencereden uçar gider (60. s.).

Umumiyetle realist ve objektif bir dünya görüşünü aksettiren halis göçebe hayatına ait hikâyelerde gözle görülmeyen bir varlığın göze görünmesine ve sonra şekil değiştirmesine rastlamıyoruz. Deli Dumrul'un anne ve babasının oğullarından canlarını esirgemeleri ve bizzat Deli Dumrul'un kendisinin yerine karısının canını feda etmesini istemesi de diğer hikâyelerde görülen göçebe ahlâkına uymaz. Bu hikâyede tem ve motiflerle beraber mimarinin de değişmesi medeniyet bütünlüğünü gösteren bir işarettir. İslâmî devre ait hikâyelerde eşya ve aletlerin tamamiyle değiştiğini daha sonra neşredeceğimiz araştırmalarda ortaya koyacağız.

Tepe Göz hikâyesinde de temler ve motifler diğer hikâyelerden farklı olduğu gibi eşya ve aletler de farklıdır. Burada bahsedilen, perilerin konduğu *pınar* motifinin göçebelere ait olduğunu sanmıyoruz. Tepe Göz *Salhana Kaya*'sında bir mağarada yaşar. Bu mağarada kendi *kendine iner*, *çıkartır bir kınırsız kılıncı* vardır. Tepe Göz'ün hazineleri bir *kümbed*in içinde saklıdır. Bütün bu unsurlar bize yabancı bir medeniyet çevresinden gelmiş intibacı veriyor. Diğer hikâyelerde göçebe hayatına ait karakteristik unsurlar tekrarlandığı halde bu unsurlar sadece hikâyede geçiyor. Tepe Göz'ün Oğuz kavmine düşman olması da manalıdır. O doğuşu, yaşayışı, meskeni, eşya ve aletleri bakımından göçebe hayatına ve zihniyetine tamamiyle yabancısıdır. Bu hikâye bir destandan çok bir masal havası taşır.

Oğuzların mücadele ettikleri kâfirler sadece din bakımından değil, oturdukları yerler bakımından da göçebelere ayrıyorlar. Oğuzlar çadırlarda, kâfirler *hisar*larda ve *kale*lerde oturuyorlar. Beyrek, kâfirlere esir düştüğü zaman kâfirin kızı Beyrek'e âşık olur. Ve ona şu teklifte bulunur:

“Eğer seni hisardan aşağı urgan ile salınduracak olur isem babana, anana sağlıkla varacak olursan, beni bunda gelüp heleliye alırmısın?” (35. s.).

Kan Turalı kırk yigidi ile beraber Trabzon tekfurunun kızını istemeğe gittiği zaman onu ağırlamak için *ak çadır* dikerler, ala halı döşerler. Halbuki kâfirin kendisi bir *sarayda*, kızı bir *köşkte* oturur:

“Tekür taht üzerinde oturmuş idi. Yedi kat meydanı tolandı geldi... Kız meydanda bir köşk yaptırmış idi. Cemi yanında olan

kızlar al geymişleridi. Kendi sarı geymiş idi. Yukarıdan temaşa eder idi" (68. s.).

Bir gün Trabzon tekfurunun askerleri Kazan'ı avdan sonra uyurken yakalarlar. Bir arabaya koyarak kaleye getirirler. Kalede bir kuyu vardır, onun içine hapsederler. Üzerine de bir değirmen taşı koyarlar. Oğlu Uruz babasını kurtarmak için kırk erini alarak kale karşısına gelip çadırını kurar:

"Yol üzerinde kâfirün *ayasofyası* var idi. Keşiş banlar idi. Gayet sarp *kiliseyidi*. Attan inüp tacir tonın geydiler. Bezirgân suretinde katır, deve çektiler geldiler. Kâfirler gördiler : gelenler tâcire benzemez. Kaçdılar, *kaleye* girdiler, *kapuların* yaptılar Burca çıkup: Kimlersiz? dediler.

"Bunlar aytdı: Bezirgânlaruz dediler.

"Kâfirler: Yalan söylersiz deyü taşa tutdılar.

"On altı yigit sıçrayup attan indiler, kalkan yapındılar güzrlerin omuzlarına urdılar, *kapuya* geldiler. Güzr urup *kapuyı* uvatdılar, içerü girdiler" (111. s.).

Vermiş olduğumuz misaller iki tarafın maddî medeniyet bakımından farkını göstermeğe kâfidir. Bir tarafta çadırlarda oturan göçebeler, öbür tarafta hisarlarda, kalelerde ve saraylarda yaşayan kâfirler vardır.

Kazan kâfirlerden bahsederken onların oturdukları yerleri ve hususiyetlerini şöyle belirtir:

"Arkıç kırdı yıkanır Aman denizinde,
Sarp yerlerde yapılmış kâfir *şehri*.
Sağa sola çırbındı urur *yüzgeçleri*,
Su dibinde döner bahrileri.
Tanrı menüm! deyü su dibinde çığırşur âsileri,
Önün koyup tersin okur kızı, gelini;
Altun aşık oynar Sancıdanun beğleri.
Altı katla Oğuz vardı, almadı ol *kaleyi*.
Altı baş er er ile men Kazan vardum,
Altı güne komadum anı, aldum,
Kilisesin yıkıp yerine
Mescid yapıdum, ban banlatdum."
Başka bir şiirde kâfirleri şöyle kötülüyor :
"İti gibi günü edeb, Çerkez hırslı,

Gücücük tonuz şölenli,
 Bir torba saman dōşekli,
 Yarım kerpiç yastıklı.
 Yonma ağaç tanrılı,
 köpegüm Kâfir" (108. s.).

Savaş aletleri. — Oğuz Kağan destanında gergedan avının teferruatla anlatılmasına mukabil savaşların tasviri çok siliktir. Bir iki cümle ile hülâsa olunur. Dede Korkut kitabında ise, hayvanlarla mücadelenin Oğuz Kağan destanına nazaran gerçekliğini kaybetmesine karşılık düşmanlarla savaş canlı ve teferruatlı olarak tasvir edilmiştir.

Oğuz gergedanı hakikî bir hayvan avcısı gibi ihtiyat ve kurnazlıkla ve aletlerini kullanmak suretiyle öldürür. Dede Korkut kitabında kahramanlar vahşî ve azgın hayvanlarla pehlivanlar gibi güreşirler. Onları yendikten sonra kılıca baş vururlar. Burada insanın maddî kuvveti yüceltmek için alet hakir görül-müştür. Fakat insanlarla mücadele ederken aletler ön plânda gelmekte ve bundan dolayı onlar üzerinde ısrarla durulmaktadır. Oğuz Kağan destanındaki ok, yay, kılıç, kargı ve kalkandan başka Dede Korkut'a düşmanlardan muharebede veya ticaret yolu ile alındığı anlaşılan vasıtalar da görülmektedir. Bay Büre oğlu doğunca İstanbul'a kervan gönderir. Bezirgânlar orada yahşi armağanlar alırlar. Bunların arasında bir *ağ tozlu yay* ile bir *altı perli gürz* vardır. Beyrek kullandığı aletlerden bahsederken şöyle diyor:

"Aygır verüp alduğum tozlu katı yayum,
 Buğa verüp alduğum boğma kirişüm" (40. s.).

Bu kayıtlar göçebelerin bezirgânlar vasıtasıyla hayvan vererek karşılığında harp aletlerini aldıklarını gösteriyor. Bayundur Han'a Gürcistan'dan gelen haraçlar arasında kılıç ve çomak da vardır.

Kahramanlardan bazıları sahip oldukları aletlerle düşman-larını mukayese ederek övünüyorlar. Fakat bu mukayese-lerde belirtilmek istenilen üstünlük aletten ziyade insana aittir. Kazan'ın sürülerini kahramanca koruyan Karacuk çoban ken-disini kandırmak isteyen kâfirlere şöyle diyor:

“İlakırdı söyleme mere itüm Kâfir,
 İtüm ile bir yalakda yundım içen azgun Kâfir,
 Altundağı alaca atun ne ögersin?
 Ala başlu keçimce gelmez mana.
 Başundağı tugulganı ne ögersin mere Kâfir?
 Başumdağı bõrkümce gelmez mana.
 Altmış tutam gönderüni ne ögersin mere Kâfir?
 Kızılçık degnegümce gelmez mana.
 Kılıcunı ne ögersin mere Kâfir?
 Egri başlu çökenümce gelmez mana.
 Bilügünde toksan okun ne ögersin, mere Kâfir?
 Ala kollu sapanumca gelmez mana” (15. s.).

“Evrenler evreni çoban” kâfire sabanı ile kan kusturur,
 fakat onun sabanı kendisi gibi kocamandır:

“Çobanın üç yaşar tana derisinden sapanının ayasıydı,
 üç keçi tüyinden sapanının kollarıydı, bir keçi tüyünden çatalucu
 idi. Her atanda on iki batman taş atar idi; attığı taş yere düşmez
 idi. Yere dahi düşse, toz gibi savrulur idi, ocak gibi obrılır idi.
 Üç yıladak taşı düştüğü yerün otı bitmez idi; semüz koyun artık
 toklu bayırda kalsa, kurt, kelb yemez idi sapanun korhusından”
 (21. s.).

Burada aletin basitliğine mukabil çobanın harikulâde kuvveti
 gösterilmiştir.

Babası avda attan düşerek sakatlanınca onun atına binerek
 ve onun aletlerini kuşanarak düşmana karşı giden Begil de şöyle
 meydan okur:

“Herze merze söyleme, mere itüm Kâfir!
 Altumda al aygırım ne begenmezsin?
 Seni gördi, oynar.
 Egnümdeki demür tonum çıkünüm kısar.
 Kara pulad öz kılıcum kının toğrar,
 Kargı talı sünüm ne begenmezsin?
 Gögsün delüp göge pırlar.
 Ağça tozlu katı yayum zarı zarı inler,
 Sadakda ohum kişin deler,
 Yanumda yigitlerüm savaş diler,

Alp ere korku vermek ayıb olur.

Berü gelgil, mere Kâfir, dürişelüm!" (96. s.).

Kazan'ın oğlu Uruz babasını kurtarmağa çalışırken sahip olduğu aletleri bir bir sayar:

"Berü gelgil, ağam Kazan!

Kalkubanı yerümden bedevî atum saklar idüm

Bu gün için; günü geldi!

Ağ meydanda segirdeyin senün için.

Ala uzun sivri cıdamı saklar idüm

Bu gün için; günü geldi!

Kaba karın kin gögsinde oynadam senün için.

Kara pulat öz kılıcum saklar idüm

Bu gün için; günü geldi!

Sası diñlü kâfir başın kesdüreyim senün için.

Egni' bek demür tonum saklar idüm

Bu gün için; günü geldi!

Kaba çomak altında yuğradayım senün için.

Kırk yigidüm saklar idüm

Bu gün için; günü geldi!

Kâfir başın kesdüreyim senün için.

Yaka tutup kâfir ile uğraşayım senün için.

Ağz dilden bir kaç kelime haber mana,

Kara başum kurban olsun ağam sana" (48. s.).

Kahramanlardan bazıları kullandıkları aletler vasıtasıyla tavsif ediliyor : Kargu süni ucunda er böğürden kayan Selçuk oğlu Deli Tundar (78. s.), Demir tonlu Mamak (53. s.), Teke boynuzundan Katı yaylı Basat (84. s.), Demür yaylı Kıpçak Melike kan kusturan al mahmuzı şalvarlı atı bahri hotozlu Kara Güne oğlu Kara Budak (23. s.), Altmış tutam ala gönderinün ucunda er yugurdan Kayan Selçuk (22. s.).

Kahramanlar aletleri üzerine yemin ederler:

"Yer gibi kertileyin, toprak gibi savrulayın, kılıcuma togranaayın, okuma sanelayın" v. b. (72. s.).

Dede Korkut hikâyelerin sonunda dualarını ekseriya şöyle bitirir:

“Çaparken ağ boz atum büdürmesün. Çalışında kara pulat öz kılıcun gedülmesün. Dürtüşir iken ala gönderün ufanmasun” (12, 24, 58. s.).

Begil Gürcistan’a giderken Dede Korkut onun beline himmet kılıcını bağlar, çomağını omuzuna bırakır, yayı karusına geçirir (90. s.). Bir velinin kahramana kılıç kuşandırması Osmanlı tarihinde bir anane haline gelmiştir. Bunun İslâmî bir tesir olduğunu sanıyoruz. Anadolu halk hikâyelerinden bazılarında kahramanlar dervişlerin verdikleri kılıç sayesinde kuvvet kazanırlar.

Dede Korkut kitabında savaşlarda daha ziyade kılıç, gürz ve gönder kullanılıyor. Gerçi bu esnada oklar da atılıyor. Fakat zırha bürünmüş düşmana okların pek tesir etmediği anlaşılıyor. Oğuz Kağan destanında bir *leitmotiv* olarak tekrarlanan gerçek ve sembolik plânda ehemmiyetli bir yer tutan yay ve ok Dede Korkut kitabında umumiyetle av ve düğün merasimlerinde kullanılıyor. Meselâ Beyrek ile nişanlısı Banı Çiçek biri birleriyle ok yarıştıyorlar. Başka bir yerde göçebe örf ve âdeti ile ilgili şu kayda rastlıyoruz: “Oğuz zamanında bir yigit, ki evlense, ok atar idi, okı nerede düşse, anda gerdek diker idi” (33. s.). Bayburt hisarında tutsak olan Beyrek kurtularak geri geldiği zaman otuz dokuz yiğidi ile beraber evleniyor:

“Kırk yerde otak dikildi. Otuz tokuz kız tâlilü tâline birer ok atdı. Otuz dokuz yiğit okınun ardınca gitdi” (45. s.).

Düğün esnasında yiğitlerin başlıca eğlencelerinden biri yay çekmek ve ok atmaktır. Beyrek esaretten döndüğü zaman nişanlısı ile evlenmek isteyen Yalançı oğlu Yalancu’nun düğün merasiminde Oğuzları bir yüzüğe ok atarken buluyor (40. s.).

Oğuz Kağan destanında bir cihangirlik timsali olan ok ve yay Dede Korkut kitabında bir maharet gösterisi, bir eğlence vasıtası haline gelmiştir.

Kıyafet. — Oğuz Kağan’ın nasıl giyindiği hakkında destanda bir bilgiye rastlamıyoruz. Onun sadece yüzü ve vücut yapısı tasvir olunmuştur. Dede Korkut kitabında kıyafete oldukça geniş yer veriliyor, hatta bu yüzden münakaşa da oluyor. Nişanlısı Beyrek’e bir kırmızı kaftan hediye edince yoldaşları onu kışkırtıyorlar. Beyrek soruyor:

“ Neye saht oldunuz? dedi.

“Ayıldılar: Nice saht olmayalım, sen *kızıl kaftan* geyesin, biz *ağ kaftan* geyevüz, dediler.

“Beyrek aydur: Bu kadar nesneden ötürü neye saht olursız? Bugün ben geydüm, yarın naibüm geysün. Kırk güne değin sıra vardı, geyiniz, andan sonra bir dervişe verelüm! dedi” (32. s.).

En çok sevilen renk, kırmızı renktir. Beyrek’in nişanlısı Banı Çiçek de düğünde kırmızı kaftan giyerek oynar. “Güzeller serveri” Salcan Hatun ise kendisini ayırmak için kırk nedimesine kırmızı elbise giydirdiği halde *sarı elbise* giyinir (67. s.). Kazan’ın karısı ince boylu Bula Hatun avdan dönen kocasını *samur cübbesini* giyerek karşılar (50. s.). Bazı tasvirlerden erkek elbiselerinin de süslü olduğu anlaşılıyor. Dede Korkut Dirse Han’a yiğit olan oğluna hediye olarak *çikini kuşlu cübbe ton* vermesini söyler (6. s.).

Kâfirler ve dervişler umumiyetle “kara tonlu”, Oğuzlar ise, “ağ tonlu” olarak tavsif ediliyor. Matem esnasında ağ ton çıkarılarak kara ton giyiliyor.

Oğuzlar başlarına sarık sarıyorlar (35. s.), kâfirler ise, kara şapka giyiyorlar (68. s.). Oğuz beyleri kulaklarına altın küpe takıyorlar (23. s.). Banı Çiçek beşik kertmece nişanlısı Beyrek’le ilk defa karşılaşınca yaşmaklamıyor (28. s.), fakat daha sonra onunla at ve ok yarıştırdığına, hatta güreştiğine bakılırsa, yüz örtmenin göçebeler arasına girmeye başlamış, fakat pek de riayet edilmeyen yabancı bir âdet olduğu anlaşılıyor. Bir yerde Oğuz’da dört kişinin “nikapla gezdiği” (68. s.) söyleniyor. Anadolu halk hikâyelerinde de nikaplı bazı kahramanlara rastlıyoruz. Bunun yüzü düşmanlardan saklamak için bir korunma vasıtası olması muhtemeldir.

Türk tarihinde yabancı medeniyetlerin tesiri ile kıyafetlerin de değiştiğini gösteren bazı kayıtlar vardır. Bunlardan ilkinde Orhon kitabelerinde rastlıyoruz. Burada Türk beylerinin Çin isimleri aldıklarından, Çin ipeklilerine aldandıklarından şikâyet ediliyor. Tanzimattan sonra Cumhuriyet devrine gelinceye kadar Batı medeniyeti ile alâkalı olarak kıyafetlerin de zaman zaman değiştiğini biliyoruz. Yukarıda bir parçasını zikretmiş olduğumuz *Oğuzname*’de medeniyet değişmesi ile kıyafetlerin ne kadar acaip bir şekle gireceğini Dede Korkut’un ağzından haber veren bir kısım vardır. Dede Korkut kıyafet değişmesini bir içtimâî sukut

alâmeti olarak görüyor. Bu dikkate şayan parçayı buraya alıyoruz:

“Hadım ham bezlerden kaftanlar var iken, kepeneklerden ge-yecek bulunur iken ağır atlaslar, frengi kemhalar, has bay börkler geyeler. Şunun gibi fahir libasını begenmeyüp nolur bunlardan deyeler. Libasa da er ile avrat seçilmeye. Fil hortumu gibi yenler çıksa, sık vaz’ında biz gibi sivri sivri müzevveceler ve takyeler düriyedür.

“İmamlar ile müezzinlerin ve dahı şeyhler birle müridlerin eyken babuççı, başmakçı cevap edeler. Çulha ridalar, kutnılar tar büllü, sıkma tavırlu geyesiler telif olma adına göt gösteren deyeler bir birine bühtanlar ve iftira çoğ edeler” (XXXII. s.).

Müzik aletleri. — Dede Korkut kitabında dikkati çeken unsurlardan biri de müzik aletleridir. Bunlardan adı en çok geçen *kopuz*’dur. Dirse Han düşmana esir olduğu zaman karşidan bir yiğidin geldiğini görür, bunun oğlu olduğunu bilmez. Onu yanına getirmek için kopuz çalar (11. s.). Burada kopuz, tanınmayan birini davet eden bir vasıta olarak kullanılmıştır. Başka bir yerde Beyrek düğüne yaya olarak giden bir ozana rastlar ve ona atını vererek kopuzu ile değişmeyi teklif eder. Ozan: “Avazım kedil-medin, ünüm yoğalmadın bir atdır elüme girdi, iletüyüm, sak-layayum” der. (36. s.). Bu teferruattan ozanların düğünden düğüne yaya olarak dolaşan fakir kimseler olduğunu anlıyoruz. Kitabın başında Dede Korkut’a izafe edilen şu söz de bunu teyit ediyor: “Kolça kopuz götürüp elden ele, begden bege ozan gezer. Er cömerdin, er nekesin ozan bilür” (2. s.).

Fakat Dirse Han ve Beyrek misali sadece ozanların değil, beylerin de kopuz çaldıkları görülüyor.

Kan Turalı, Tekür’ün kızını almak için üç azgın canavarla güreşeceği zaman, kırk yiğidi, onun helâk olacağını sanarak ağlaşırlar. Kan Turalı: “Kırk eşüm, kırk yoldaşum, ne ağlarsız? Kuruluca kopuzum getirün, oğun meni” der (68. s.). Burada da kopuzun bir kahramanı cesaretlendirmek için çalındığı görülüyor.

Eğrek düşmana esir olan kardeşini kurtarmağa gittiği zaman bir “kâfir”e rastlar; bu, tanımadığı kardeşidir. Kardeşinin belinde kopuz vardır. Kendilerinden biri olduğunu hisseden delikanlı

(o da kardeşini tanımaz) tanışmak için kopuz çalar. Eğrek onu kâfir sanarak kılıcına davranır, fakat elinde kopuzu görünce:

“Mere Kâfir, Dedem Korkut kopuzu hürmetine çalmadım dedi. Eger elünde kopuz olmasaydı, ağam başıyığın seni iki para kılar idüm dedi” (103. s.).

Bu dikkate şayan kayıt kopuza “Dedem Korkut kopuzu” denildiğini veya böyle bir kopuz nev’i olduğunu ve ona insanı ölümden masun kılacak kadar saygı duyulan kutsal bir şey nazarı ile bakıldığını gösteriyor.

Kopuz günlük hayatta kullanılan bir musiki aletidir. Savaşa giderken ve savaştan dönerken başka musiki aletleri kullanılıyor. Kazan tutsak olduğu zaman onu kurtarmağa giden Oğuz beyleri arı sudan abdest alırlar, ağ ahnlarını yere korlar, iki rekât namaz kılarlar, adı görklü Muhammed’e salavat getirirler, bitekellûf kâfire at salarlar, kılıç salarlar. Bu esnada gümbür gümbür nakkareler döğünür, burması altın tunç borular çalmır. (105, 110, 118. s.). Eğrek kardeşini kurtardıktan sonra obaya dönerken de davulların çalındığı tunç boruların urulduğu söyleniyor (105. s.). Mamafih bir yerde düğünde de bu aletlerin kullanıldığı görülüyor. Beyrek nişanlısı ile evlenip Yalancı oğlu Yalançık’ın düğününe gelen zurnacılarla nakkarecileri döverek kovuyor (41. s.).

Başka eşyalar. — Bazı hikâyelerde münferit olarak geçen başka eşyaya da rastlıyoruz. Bunlardan çocuk dolayısıyla iki yerde *beşik*ten bahsediliyor. Kazan’ın karısı oğlu Uruz dolayısıyla:

“Dolaması altın *beşik*de beledüğüm oğul” (19. s.) diyor. Deli Dumrul’un anası aynı sözü şöyle tekrarlıyor:

“Dolama *beşik*lerde beledüğüm oğul” (15. s.).

Bir kaç yerde Oğuz beylerinin hâkimiyet alâmeti olarak *sancak* ve *alem* kullandıklarını öğreniyoruz. Dede Korkut Bamsı Beyrek’e ad koyarken:

“Ağır *sancak* götürende Müslümanlar arkası olsun” (27. s.). diye dua ediyor. Kazan tutsak olduğu zaman Oğuzlar kâfir kailesinin karşısına giderler, alay bağlarlar:

“Leşker önünce bir ağ boz adlı, ağ alemlü beg demür tonlu Oğuzun önünce gelir” (111. s.).

Şimdiye kadar Dede Korkut kitabında göçebelere ait olan eşya ve aletler arasında ağaçtan yapılmış bir nesneye rast-

lanılmadığı halde Uruz'un esaret esnasında asılacağı ağaca söylediği şiirde arka arkaya ağaçtan yapılmış şeyleri sıralaması dikkati çekiyor:

"Ağaç ağaç der isem sana, arlanma ağaç!
Mekke ile Medinenün kapusu ağaç!
Musa Kelimün asası ağaç!
Büyük büyük sularun köprisi ağaç!
Kara kara denizlerin gemisi ağaç!
Şah-ı merdan Alinün Döldülinün eyeri ağaç!
Zülfikârın kınıyılan kabzası ağaç!
Şah Hasan ile Hüseyinün beşiği ağaç!
Eger erdür, eger avratdur korhusı ağaç!
Başun ala bakar olsam, başsız ağaç!
Dibün ala bakarcolsam dipsiz ağaç!
Meni sana asarlar, götürmegil ağaç,
Götürecek olur isen, yigitlögüm seni tutsun ağaç!
Bizüm elde gerek idün ağaç!
Kara Hindu kullaruma buyuraydım,
Seni pare pare toğrayalar idi, ağaç!" (21. s.).

Fakat bu parçada zikredilen bütün eşya İslâm dini ile ilgilidir. Bu şiir bizim göçebe hayatına ait eserlerde hayvan temine mukabil İslâmî devre ait edebî eserlerde nebat teminin hâkim olduğu hakkında evvelce ileri sürmüş olduğumuz fikri teyit ediyor.¹

*

Oğuz Kağan destanı ile Dede Korkut kitabındaki eşya ve aletleri gözden geçirmiş bulunuyoruz. Bu tahlilin neticesini kısaca hulâsa edelim:

Oğuz Kağan destanında dikkati çeken en mühim alet *ok* ve *yay*'dır. Başlangıçta hayvan öldürmeğe yarayan ok ve yay daha sonra bir cihangirlik ve akıncılık timsali oluyor. Dede Korkut kitabında her hangi eşya ve aletin yaşayış tarzını ve hayat görüşünü sembolize eden bir timsal haline geldiğini görmüyoruz. Yalnız *çadır* (*otağ*), *günlük*, *sayvan* ve *ev* motifi sık sık tekrarlanıyor. Hemen her hikâyede Oğuzları oturur ve

¹ MEHMET KAPLAN, *Yunus Emre ve nebatlar*: Türkiyat Mecmuası XII (1955), 45—56.

eğlenir görüyoruz. Oğuz Kağan destanındaki daimî harekete mukabil burada bir durma hali vardır. Yerleşik medeniyete geçişi gösteren bazı kayıtları da dikkatini çekiyor.

Dede Korkut kitabında eşya ve alet ile ilgisi bakımından en mühim vakıalardan biri manevî kuvvetin maddî kuvvete galebe çalmasıdır. Dede Korkut kahramanları henüz tamamiyle İslâm dini ve medeniyetini benimsemiş görünmemekle beraber, sathî de olsa, bütün eserde İslâmiyetin tesirleri açıkça gözüküyor. Oğuz Kağan destanında varlığı bariz olarak görülmeyen Oğuz'un hâkim şahsiyeti karşısında çok silik durumda kalan düşman Dede Korkut kitabında hücumları, kaleleri, hisarları, kiliseleri, kendilerine has kıyafetleri, örf ve âdetleri ile yakından tanınıyor. Fakat Dede Korkut kahramanları, çobanından hanına kadar, mağlûp ve esir olsalar bile, kendilerini onlardan üstün tutuyorlar. Onların en bariz hususiyetleri izzet-i nefisleri ve gururlarıdır. Karacuk Çoban'ın "Altmış tutam göderüni ne ögersin mere Kâfir? Kızılçık degnegümce gelmez mana!" diye meydan okuması aletten çok *ben'e* verilen ehemmiyeti çok iyi gösterir.

Dede Korkut kitabında Oğuz Kağan destanında kullanılan ok, yay, kılıç ve kalkandan maada *altı perki gürz, altmış tutam gönder, demir ton* gibi yeni harp vasıtaları meydana çıkıyor. Ok ve yay savaştan çok av ve müsabakada kullanılıyor. Dede Korkut kitabında Oğuz Kağan destanında hiç bahsedilmeyen iki unsur daha var: kıyafet ve musiki. Oğuz'un vücudunun fizyolojik tasvirine mukabil Dede Korkut'ta kıyafete önem verilir. Hikâyelerin bir çoğunda göçebe örf ve âdetlerinin bozulmasının eşaşı bir mevzu haline gelmesi bu fikri kuvvetlendirmektedir.

Deli Dumrul'un kapısı, penceresi olan bir binada oturması, Tepegöz'ün hazineleri sakladığı kümbede kendi kendine iner çıkar sihirli kılıcı "velâyet ısı" Dede Korkut'un duasının Deli Karcar'ın elini bırakması, mevzu ile pek de alakalı olmadığı ağacın İslâm medeniyeti ile ilgi övülmesi ve daha buna benzer başka unsurlar Dede Korkut kitabının bir medeniyet değişmesi ve karışması anının ifadesi olduğunu gösteriyor. Bu yabancı medeniyetlere ait eşya ve aletle birlikte esas tem ve hayat görüşünün dikkate değer bir hadisedir.